

◆◆◆ KÖRMENDY KINGA

Énekeltek-e a Bakócz-gradualéból?*

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms I. 1a-1b jelzetű kétkötetes gradualéja egy reneszánsz díszkódex. Első ismertetői Bakócz Tamásról (1442–1521),¹ a kivételes politikai és gazdasági képességekkel rendelkező erdődi jobbágy családból származó esztergomi érsekről nevezték el.²

A 15. század végén, a 16. század elején a jelentős anyagiakkal rendelkező főpapok székesegyházaik rítusa szerinti, nagyméretű, rendszerint többkötetes, értékes díszítéssel ellátott liturgikus szerkönyveket, ún. díszkódexeket készítetttek.³

Bakócz Tamás esztergomi érsek (1497–1521) 1500-ban lett bíboros, 1511 végétől 1514 elejéig Rómában tartózkodott.⁴ Ezek az évszámok megkerülhetetlenek a nevével jelzett graduale megrendelőjének és használatának tárgyalásában. A Bakócz-graduale első kötetének első, gazdagon díszített levelén püspöksüveges Bakócz-Erdődi címer látható. Az első levéllel szemben a kötet kötéstábláján Oláh Miklós későbbi esztergomi érsek adományozó sorai olvashatók 1555-ből. A kódex írásképe, díszítése 1500 utáni,⁵ amikor Bakócz már nem püspök, hanem bíboros-érsek volt, így a díszkódex megrendelője, díszíttetője, tulajdonosa éppen a címer alapján vitatott a szakirodalomban.⁶

* Az Ars Sacra fesztiválon, Esztergom, 2017. szeptember 22-én tartott előadás szerkesztett, bővített változata.”

¹ Részletes életrajza: FRAKNÓI V., *Erdődi Bakócz Tamás élete* (Magyar történeti életrajzok) (Budapest 1889).

² DANKÓ J., *Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából* (Esztergom 1880) 109, LIII. sz.; FRAKNÓI 188.

³ Az ún. Zalka-antiphonalét Filipecz János nagyváradai püspök (1476–1490) készítette székesegyháza számára. SZENDREI J., *A Zalka Antiphonale provenienciája*, in *Zenatudományi dolgozatok 1988* (szerk. Felföldi L. – Lázár K.; Budapest 1988) 21-32.

⁴ HORVÁTH R., *Bakócz IV. Tamás*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke M.; Esztergom 2003) 228; C. TÓTH N. – HORVÁTH R. – NEUMANN T. – PÁLOSFALVI T., *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (Budapest 2016) 28.

⁵ SZENDREI J., *Graduale Strigoniense (s. XV/XVI)* I-II (Musicalia Danubiana 12/1) (Budapest 1990, 1993) I, 10-11, 13.

⁶ Ismerteti: SZENDREI, *Graduale Strigoniense...* I, 9-11.

Szendrei Janka forráskiadására támaszkodva a Bakócz-graduale lehetséges megrendelőjével és possessorával egy korábbi tanulmányomban már foglalkoztam.⁷ Ebben megjegyeztem, hogy Oláh Miklós nem énekeltetett a gradualéból, és ennek magyarázatára a zenetörténészek hivatottak.⁸ Kovács Andrea újabb zenetörténeti,⁹ Mikó Árpád művészettörténeti vizsgálatainak eredményei,¹⁰ C. Tóth Norbert archontológiai kutatásainak adatai¹¹ részben megerősítették korábbi véleményemet a graduale lehetséges megrendelőjéről, de szükségessé tették néhány korábbi megállapításom felülvizsgálatát, valamint az elavult adatok korrigálását. A címben feltett kérdésre pedig az újabb zenetörténeti vizsgálatok alapján tudunk választ adni, követve a graduale lehetséges útját a budai miniátorműhelytől Oláh Miklós esztergomi érsek nagyszombati udvaráig.

A meghatározóan esztergomi rítusú graduale szöveg- és zenei anyagát zágrábi szöveg- és zenei hagyományt követő tételekkel kiegészítve a megrendelő kívánsága alapján állították össze¹² a 16. század első évtizedében.¹³

⁷ KÖRMENDY K., *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője és possessorja*, in *Magyar Könyvszemle* 125 (2009) 2/212-220.

⁸ Uo. 220, 65. jegyzet.

⁹ KOVÁCS A., *Graduale Strigoniense? Rítusidegen elemek a Bakócz gradualében*, in *Magyar Zene* LV (2017) 121-139.

¹⁰ MIKÓ Á., *Graduale I. kötete*, in *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon* (szerk. Mikó Á. – Takács I.; Budapest 1994) 430-431. IX-13; Mikó Á., *II. Lajos király címereslevelei*, in *Habsburg Mária. Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531* (szerk. Réthelyi O. – F. Romhányi B. – Spekner E. – Végh A.; Budapest 2005) 76-79; Mikó Á., *Illuminált könyvek a kora újkor Magyarországon*, in *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. sz.). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3) (szerk. Mikó Á. – Verő M.; Budapest 2008) 71-72; Mikó Á., *Reneszánsz művészet a Jagello-kori Magyarországon. I. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése*, in *Ars Hungarica* XLI (2015) 4/396.

¹¹ C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 28, 57; C. TÓTH N., *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, felolgozások) (Győr 2017) 29; C. TÓTH N., *Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága (Rekonstrukciós kísérlet)* (megjelenés alatt). Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy dolgozatát megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta. C. Tóth N. álláspontja Bakócz nevének írásmódjáról: „A név írásmódja a különböző munkákban meglehetősen változó, az első tisztázó jellegű írás Botka Tivadar nevéhez fűződik, aki a Bakócz alak mellett tette le voksát (Botka Tivadar: Mi van jobban: Bakócz vagy Bakács? Századok 10. [1876] 252–255.). Ennek ellenére a történeti irodalomban Bakacs, Bakács, Bakóc, Bakocs, Bakócs, Bakócz néven egyaránt előfordul. A tanulmányomban a mai helyesírásnak megfelelő Bakóc alakot fogom használni, vö. C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 336.” C. TÓTH, *Erdődi Bakóc Tamás... 1.* jegyzet. Részünkről a graduale szakirodalmában elfogadott Bakócz névfórmát használjuk.

¹² KOVÁCS 138.

¹³ Szendrei Janka a korábbi datálást is megengedhetőnek tartja: SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 12. A datálás post quemje 1497. december 20., Bakócz esztergomi érsekké való kinevezése. C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 28. Lásd: 5. jegyzet.

Az esztergomi hagyományból a sanctorale Szent Imre alleluja-versére hivatkozunk csak most, hiszen Szendrei Janka részletesen feldolgozta a graduale esztergomi rítusú jellegzetességeit, az esztergomi székesegyházat jelölve meg a leendő használat helyének.¹⁴ A *Sprevit thorum* kezdetű Szent Imre alleluja-vers legkorábbi lejegyzését az esztergomi Szent Imre-kápolna 14. századi gradualéjának töredéke őrizte meg számunkra. Az alleluja-vers nagy valószínűséggel esztergomi klerikus szerzeménye. Szövegével, dallamával, dallamlejegyzésével együtt a 14. századi esztergomi liturgikus gyakorlatnak az az emléke, amelynek dallamhagyományát a Bakócz-graduale őrizte meg. Szöveghagyományát Esztergomban a *Missale Strigoniense* nyomtatott példányaiban követhetjük nyomon 1484–1514 között.¹⁵

A graduale egyes, zágrábi jellegzetességei ugyan nem kerültek el Szendrei Janka figyelmét, de a székesegyházi kórushasználat szempontjából döntőnek a graduale esztergomi szokásrendjét tartotta.¹⁶ Kovács Andrea a kibővült forrásanyag alapján azonban olyan lényeges zágrábi megoldásokat azonosított a graduale szöveg- és dallamanyagában, amelyek elbizonytalanították a lehetséges esztergomi székesegyházi használatot, de kérdés marad továbbra is, hogy ezeket a tételeket miért egy esztergomi liturgikus rendbe illesztették. „A Bakócz-graduale ezekkel a tételekkel és dallamokkal sem a központi, sem a déli rítus szokásrendjébe nem illeszkedik maradéktalanul. Ennek a kettősségnek a láttán óhatatlanul felmerül az a gondolat, hogy talán nem egyetlen hagyomány, Esztergom vagy Zágráb, hanem a megrendelő személyes elképzelései, elvárásai, igényei alapján állították össze a kézirat anyagát. De hogy a donatornak mi lehetett a célja egy ilyen »vegyes rítusú«, nagyméretű, reprezentatív és költséges kódex elkészítésével, egyelőre nyitott kérdés.”¹⁷

A kódexbe festett, püspöksüveges Bakócz-Erdődi címer alapján egyértelmű, hogy a graduale Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek unokaöccsei, Erdődi János (1489–1534) és Erdődi Simon (? –1543) egyházi pályafutásához köthető. Az Erdődi unokaöccsök 1502–1509 között még itáliai egyete-

¹⁴ SZENDREI, *Graduale Strigoniense...* I, 13.

¹⁵ KÖRMENDY K. – HOLL B. – SZENDREI J., *Szent Imre esztergomi tisztelete a 14. században. Az Akadémiai Könyvtár T 1028 graduale töredékek kodikológiai, szövegkritikai és zenei elemzése*, in *Magyar Könyvszemle* 113 (1997) 2/125-133, 137, 143-145. Vö. SOLYMOSI L., *Az esztergomi örkanonok 13–14. századi okleveleinek levéltára 1421-ből*, in *Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára* (szerk. Almási T. – Draskóczy I. – Jancsó É.; Budapest 2005) 288, 19. jegyzet.

¹⁶ SZENDREI, *Graduale Strigoniense...* I, 33-35.

¹⁷ KOVÁCS 138.

meken tanultak,¹⁸ így ők jelentős javadalom nélkül nem lehetnek a *graduale megrendelői*.

Ez a tény is alátámasztja *korábbi feltevésemet*, hogy a megrendelő csak Bakócz Tamás lehetett. A *graduale* esztergomi rítusú anyagában a zágrábi tételek magyarázata véleményem szerint Bakócz horvátországi birtokérdekeltségei és családi elkötelezettsége lehet.¹⁹ Mint a zágrábi püspökség kormányzója (1510–1515)²⁰ ténylegesen is jelen volt a püspökség életében. Legátusi megbízatásában (1514) munkatársat is választott innen.²¹ Bakócz 1511–1513/1514 eleje között Rómában tartózkodott a pápaválasztáson, sokáig esélyesként. Ha az ekkor már kész *graduale* díszítését Rómába való elindulásakor kezdték volna meg, Bakócz bíborosi címerét festik meg, vagy a helyét üresen hagyják! Bakócz a *gradualét* nem magának díszítette!

Rómából hazajöve Bakócz a számára nagyon fontos Zágrábi Egyházmegyében²² a tényleges a püspöki joghatóságot a több egyházi javadalommal – köztük esztergomi nagyprépostsággal (1502–1517) is – rendelkező Erdődi János (1489–1534) püspöki kinevezésével biztosította 1515-ben.²³

Másik unokaöccse, Erdődi (Tompa) Simon 1507-ben, itáliai tanulmányai kezdetén nem rendelkezett megnevezett egyházi javadalommal,²⁴ továbbá

¹⁸ Erdődi János 1502 Ferrara, 1503 Bologna. Lásd: KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9) (Budapest 2007) Adattár 148. sz. Erdődi (Tompa) Simon 1505 Bécs. Lásd: *Die Matrikel der Universität Wien. II.* (Hrsg. von F. Gall; Graz-Wien-Köln 1967) Bécs 1505/I. H 39; TUSKÉS A., *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526* (Budapest 2008) 6221. sz. 1508–1509 Padova. Lásd: VERESS E., *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium III. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864* (Budapest 1941) 175–176.

¹⁹ Birtokszerzéseinek összefoglalása: HORVÁTH 230.

²⁰ C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 56.

²¹ Csézi András zágrábi kanonok, császári prépost, Bakócz zágrábi kormányzósága és Erdődi János püspöksége idején, 1503–1518 zágrábi vikárius. Lehetséges, hogy már 1518 júniusa előtt, 1519. november elejétől bizonyosan már esztergomi nagyprépost. Lásd: C. TÓTH, *Mo. késő középkori főpapi archontológiája...* 130–131. Bakócz legátusi bírója 1515–1518 között. BÓNIS Gy., *Szent-széki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon* (Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica Tomus LI. Fasciculus I. Jogtörténeti Tár 1/1) (szerk. és a kéziratot gondozta Balogh E.; Szeged 1997) 3930, 4161–4280 sz. passim. Vö. Esztergomi nagyprépost 1520–1539. KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok 1000–1900* (Esztergom 1900) 130–131.

²² A kegyúri jogokat is gyakorolta a zágrábi püspökségben 1510-től 1521-ig. FRAKNÓI 175. Végrendeletében úgy intézkedett, ha családja kihalna, a családtagok tőle örökölt és megnevezett birtokai a zágrábi püspökség és káptalan, valamint a Bakócz-kápolna tulajdona legyen. FRAKNÓI 177.

²³ C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája...* 131; C. TÓTH, *Erdődi Bakóc Tamás...* 152. jegyzet.

²⁴ Budán, 1507. augusztus 15-én, a személynöki iroda által kiállított oklevél szerint Erdődi Simon előadja, hogy mivel Itáliába indul tanulmányai végzésére, távollétére mindennemű ügyében, valamint az Esztergomi, a Fehérvári, az Egri, az Erdélyi és a Váradí Egyházmegyékben üres vagy megüresendő javadalmak kérvényezésére ügyvédek hatalmaz meg. C. TÓTH, *Erdődi Bakóc Ta-*

jelenleg sincs megbízható adatunk arra, hogy 1518-ig lett volna javadalma.²⁵ Ennek okát szintén adatok hiányában egyelőre nem tudjuk.²⁶ Bakócznak azonban valamilyen javadalmazási terve vele is lehetett.²⁷ A Bakócz-graduale sanctoraléja szokatlan módon Simon és Júdás apostolok vigíliájával kezdődik. Lehetséges, hogy Bakócz Tamás Erdődi Simonra gondolva szerkesztette így?²⁸

Erdődi Simon jövődöbéli possessorsága magyarázhatja a díszíteteskör belefestett püspöksüveges Bakócz-Erdődi címert, amit a két unokaöcs, majd az Erdődy család is használt.²⁹ A kétkötetes, nagyméretű graduale díszítését az 1514–1525 között kimutatható ún. Bakócz-monogramista miniátor kezdte meg budai műhelyében.³⁰ Ő fejezte be Mikó Árpád véleménye szerint Erdődi János számára György topuszkói apát zágrábi missaléjének díszítését is.³¹ Ennek megrendelését Erdődi János javadalmi ugyan lehetővé tették, de a tényleges megrendelést ebben az esetben sem tudjuk bizonyítékokkal azonosítani. Erdődi Jánost alkalmatlansága miatt 1518 júniusa előtt³² Bakócz Tamás eltávolította a zágrábi püspökség éléről. Befolyásának biztosítására kénytelen volt az addig mellőzött Erdődi Simont helyezni a zágrábi püspöki

---

más... 108. jegyzet.

²⁵ C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 57. C. Tóth Norbert a korábbi szakirodalomból ismert adatot, hogy Erdődi Simon 1511-től az Egri Egyházmegyében pankotai főesperes lett volna, helyesbítette. A javadalom Erdődi Jánosé volt, 1520-tól pedig maga Bakócz birtokolta. C. TÓTH N., *Az egri káptalan archontológiája*, in *Turul* 88 (2015) 2/20.

²⁶ Elképzelhető, hogy Erdődi Simon egyéniségét még maga Bakócz sem ítélte egyházi javadalomra alkalmasnak. Kerceslich (Baltazar Adam Krčelić), a zágrábi püspökség történetírója Erdődi Simon püspöki tevékenységének ismertetésében szinte kizárólagosan a zágrábi püspökségről, illetve a családi birtokokkal kapcsolatos perekéről, valamint a déli országrésznek a püspökség területét érintő háborúiban való részvételéről ír. KERCESELICH B. A., *Historia cathedralis ecclesiae Zagrabienensis. Pars prima I (Zagrabiae 1780)* 213–222.

²⁷ C. Tóth Norbert éppen az ügyvédvalló oklevél alapján azonban nem zárja ki, hogy a 24. jegyzetben felsorolt öt káptalan egyikében rendelkezhetett javadalommal. Vö. C. TÓTH, *Erdődi Bakóc Tamás... 109. jegyzet*. Korábbi feltevésem, hogy neki szánhatta az esztergomi egyháztartomány egyik, reménybeli, megüresedő püspöki székét, egyrészt Szendrei Janka megállapítására támaszkodott, miszerint a Bakócz-graduale esztergomi rítusú, másrészt a tévesen Erdődi Simonnak tulajdonított pankotai főesperességre. KÖRMENDY, *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője...* 216. Vö. 25. jegyzet.

²⁸ Kovács Andrea ugyan más indokkal, de szintén Erdődi Simonra gondol ebből a tényből. KOVÁCS 138.

²⁹ Vö. BERKOVITS I., *Főszékesegyházi Könyvtár*, in *Magyarország műemléki topográfiája I* (szerk. Genthon I.; Budapest 1948) 312; MIKÓ, *Graduale I. kötete* 430–431; SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 10; KÖRMENDY, *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője...* 215–217.

³⁰ MIKÓ, *II. Lajos... 76. A műhely tevékenységéről* lásd: MIKÓ Á., *Festett oklevelek és kódexek a késő középkori Magyarországon. A művészettörténetész dilemmái*, in *Művészettörténeti Értesítő* (megjelenés alatt). Köszönöm Mikó Árpádnak, hogy megjelenés előtt olvashattam tanulmányát.

³¹ MIKÓ, *Reneszánsz művészet... 396.*

³² C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája...* 131. Erdődi János eltávolítása a zágrábi püspökségről. C. TÓTH, *Erdődi Bakóc Tamás... 155. jegyzet.*

székbe (1518–1543).³³ A graduale díszítésének befejeztetése nem sürgette Bakóczot, hiszen a zágrábi székesegyházban Erdődi Simon sem énekeltehetett az alapvetően esztergomi rítusú szerkönyvből.³⁴ Bakócz halála, 1521 után bizonyosan nem folytatódott a kódex díszítése.³⁵

Milyen célra és kinek szánta megrendelője a püspöksüveges Bakócz-Erdődi családi címerrel „megpecsételt” dízkódexet? „A graduale elsősorban azért olyan nagy, mert többen egyszerre énekelnek belőle, viszonylag távolról. Csak másodsorban szolgál gazdagság, pompa kifejezésére.”³⁶ Az újabb zenetörténeti kutatások alapján azonban arra következtethetünk, hogy a valószínűsíthető megrendelő, Bakócz Tamás a gradualét – eredeti funkciójától eltérően – nem az esztergomi vagy a zágrábi székesegyház kórusának használatára készítette. Ennek tudatában is csak azt állapíthatjuk meg, hogy az Erdődi-Bakócz család püspöki méltóságot elnyert tagjai közül a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján Erdődi Simon jövendőbeli possessor-sága mellett tudunk több érvet felhozni. Ebben az esetben pedig a graduale a fentebb idézett másodlagos funkcióra szolgálhatott csak. Ez a gondolkodásmód sem volt idegen Bakócz Tamástól. De bizonyítékunk erre sincs.

Hogyan kerülhetett a graduale, melynek díszítése befejezetlen maradt, Budáról Oláh Miklóshoz, az utolsó donátorhoz? Bakócz halála után a kódex a budai díszítőműhelyből³⁷ nagy valószínűséggel Zágrábba került Erdődi Simonhoz,³⁸ hiszen az általa használt püspöksüveges Bakócz-Erdődi címerrel van díszítve. Ő személyes, családi örökségként őrizhette, de nem használhatta, és valószínűleg ezért nem is fejeztette be a graduale díszítését.³⁹ Erdődi Simon halála után, 1543-ban a zágrábi püspökséget a Németalföldről haza-

³³ C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája...* 132; C. TÓTH, *Erdődi Bakócz Tamás...* 105. jegyzet.

³⁴ Szendrei Janka is ezzel az indokkal utasítja el Erdődi Simont mint megrendelőt. SZENDREI, *Graduale Strigoniense...* I, 13.

³⁵ Berkovits Ilona és Csapodi Csaba véleménye szerint 1521 után is folytatódott a díszítés. Hoffmann Edith és Balogh Jolán szerint 1521-ben abbahagyták a díszítést. Az álláspontokat ismerteti: SZENDREI, *Graduale Strigoniensis...* I, 10-11.

³⁶ Szendrei Janka egyik érve, hogy Bakócz a gradualét az esztergomi székesegyház használatára szánta. SZENDREI, *Graduale Strigoniense...* I, 12.

³⁷ Ha a graduale ekkor a budai díszítőműhelyből Esztergomba került volna, azonnal a székesegyház lett volna a tulajdonosa, és 1543-ban, a vár ostromakor a káptalan mint sajátját vihette volna magával Nagyszombatba.

³⁸ A kódex nem maradhatott Budán, mert a budai könyvanyag sorsa ismeretes. CSAPODI CS., *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei Új sorozat 15) (Budapest 1984) 5-9.

³⁹ A díszítés befejezetlenségének ez is egyik oka lehet, egyben gyengíti azt a feltevést, hogy Erdődi Simon lenne akár csak a díszítésnek is a megrendelője. A másik ok, hogy a Bakócz-monogramista működése 1525 után már nem mutatható ki Budán. Vö. MIKÓ, *II. Lajos...* 76.

tért Oláh Miklós kapta meg. Zágrábban vehette magához a Bakócz-gradualét, amely nem volt a zágrábi székesegyház tulajdonában.⁴⁰

Oláh Miklós 1553-ban esztergomi érsek lett.⁴¹ Esztergom török megszállása miatt az érsekség akkori székhelyére, Nagyszombatba vitte magával a Bakócz-gradualét, amelyben rajzvázlatok, köztük címerének ceruzarajza, arra utalnak, hogy a díszítés befejezése foglalkoztatta a humanista műveltségű érseket.⁴² Oláh Miklós azonban már nyomtatott liturgikus könyvet használt a főpapi szertartások alkalmával.⁴³ Nagyszombatban, az esztergomi székesegyházként szolgáló Szent Miklós-templomban a kéziratot Bakócz-gradualéból nem énekeltetett.⁴⁴ Megőrzéséről azonban gondoskodott. 1555-ben székesegyházának (*Ecclesiae suae Strigoniensi*) adományozta, és ezzel a székeskáptalan gondozására bízta. Az esztergomi káptalan az addig kötetlen, kétkötetes kódexet egy nagyszombati könyvkötőműhelyben bekötötte,⁴⁵ de a gradualéban nincs nyoma a kórushasználatnak.⁴⁶ Ennek elsődleges oka a már többször hivatkozott zágrábi tételek voltak.

A Bakócz-graduale sem kerülte el a liturgikus kódexek kora újkori sorsát. Kívágott lapjait levéltári borítónak, könyvek kötésére használták fel. A több kívágott lap közül jelenleg kettőről van tudomásunk.⁴⁷

⁴⁰ Erdődi Simon hagyatéki leltára szerint „sua pontificalia, mitrae, neque pastorale, cruce, candelabra, annulo aureo ecclesiae donat”. Ezt Oláh Miklós tanúsította. KERCSÉLICH 222-223. BERKOVITS Ilona Oláh Miklós könyvgyűjtőszervevényével indokolta a graduale megszerzését. Feltételezte, hogy Erdődi Simon utódaként Zágrábban jutott hozzá. BERKOVITS 314.

⁴¹ R. VÁRKONYI Á., *Oláh VI. Miklós*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke M.; Esztergom 2003) 256-261.

⁴² TÖRÖK Gy., *A kódex miniatúrái*, in SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 15-16; MIKÓ, *Illuminált könyvek... 71-72*.

⁴³ A velencei kiadású, római rítusú pontificale (Pontificale Romanum 1543) jelenleg lappang. Lásd: KÖRMENDY, *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője... 219*, 64. jegyzet.

⁴⁴ Vö. SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 14.

⁴⁵ A kötet díszítő motívumok Rozsondai Marianne meghatározása szerint elsősorban a Dél-Lengyelországban, Alsó-Ausztriában és Felvidéken készült kötésekben fordulnak elő, nincsenek elmentmondásban a nagyszombati helyi bekötéssel. Vö. KÖRMENDY, *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője... 219*. A 2. kötetből kiáztatott, restaurált gerincerősítő csikokat a restaurálás után 2 teljes lappá kiegészítve összeillesztették. Hermachorus és Fortunatus július 12-i ünnepe pozsonyi liturgikus könyvek kalendáriumában is szerepel, ami passauai hatásra utal. Nyugat-Magyarországon passauai rítusú missale használatára vannak adataink. Nagy valószínűséggel egy helyben lévő pergamen liturgikus könyv kalendáriumlapjait használta fel a kötet gerincerősítésére a könyvkötő. Ez is erősíti a Nagyszombatban való bekötést. A köteteken négy-négy deltoid alakú, áttört, ózozott sarokveret és egy rombusz alakú köldökveret található. A veretek kovácsoltvasból készültek, áttöréseik alá fehér, az áttörések helyére pedig pirosra festett papírlapot tettek a restaurálásakor. Tóth Zsuzsa restaurátornak, az OSZK Restaurátor Műhely munkatársának köszönöm a kötet restaurálásáról és a veretekről adott véleményét.

⁴⁶ SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 10.

⁴⁷ Töredékei: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 479 (az első kötet CCXIV. leveléből csikokra vágott darabok); Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, C 1765 (a 2. kötet IV. levelének darabja). lásd: SZENDREI, *Graduale Strigoniense... I*, 7.

A *graduale* elnevezésével kapcsolatban ismét fel kell hívni a figyelmet a kéziratok, kódexek átnevezésének káros gyakorlatára. Ezt a Bakócz-*graduale* esetében is megkísérelte két esetben a szakirodalom.⁴⁸ A *gradualénak az az elnevezése, ami a kutatásban már több mint száz éve használatos, elengedhetetlen a kézirat egyértelmű azonosításhoz.*⁴⁹ Az pedig végképpen nem hagyható figyelmen kívül az elnevezésben sem, hogy a kódexben több helyen, mintegy pecsétként belefestett Bakócz-Erdődi címet láthatunk.⁵⁰

A Bakócz-*graduale* az 1526 előtti, középkori magyar királyság zenei és könyvdíszítési kultúrájának egyik különleges, az esztergomi és zágrábi liturgikus hagyományokat közösen őrző forrása, a budai miniátorműhely kiemelkedő művészettörténeti emléke. Fennmaradását Oláh Miklósnak köszönhetjük. Az esztergomi székeskáptalan pedig évszázados őrzésével biztosította, hogy a Schola Academica 2017. szeptember 22-én, az Ars Sacra fesztivál keretében, a Főszékesegyházi Könyvtárban, először énekeljen a Bakócz-*graduale*ből, bemutatva zenei anyagának különleges értékeit.⁵¹

---

⁴⁸ Szendrei Janka kiadásában, a latin nyelvű címben már hiányzik a hagyományos elnevezés, a további szakirodalomban már szinte azonosíthatatlan a kódex csak a műfaja alapján. Vö. MIKÓ, *Graduale I. kötet* 428. Ennek a gyakorlatnak szenvedő alanyai a kutatási fázisonként új névre keresztelt, így esetenként elveszettek tartott középkori kézirateink, valamint a kutatók, akik gyakran kutatástörténettel kénytelenek azonosítani az időnként új és régi névvel felváltva hivatkozott kéziratokat.

⁴⁹ Mikó Árpád visszatért az eredeti elnevezéshez. Lásd: MIKÓ, *II. Lajos... 74-76*; MIKÓ, *Reneszánsz művészet... 396*. Vö. KÖRMENDY, *A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője... 220*.

⁵⁰ Bakócz-*graduale* I. kötet f. 1^r, 8^v, 11^v, 12^r, 20^v.

⁵¹ A Schola Academica a Bakócz-*graduale* válogatott tételeiből CD-t készített, amelynek anyagát a Bakócz-kápolnában rögzítették 2017 őszén.